

Андрій Р. Дуб

ІДЕНТИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ГРОШОВИХ ПЕРЕКАЗІВ У ФІНАНСОВИХ РЕСУРСАХ ДОМОГОСПОДАРСТВ

У статті розглянуто суть поняття міжнародних грошових переказів трудових мігрантів. На основі аналізу міжнародних грошових переказів українських мігрантів теоретично обґрунтовано їх поділ у складі фінансових ресурсів домогосподарств-реципієнтів за статтями «оплата праці» та «грошова допомога від родичів та інших осіб» за критеріями перебування мігранта за кордоном та періодичності його повернення додому. Для виявлення реального інвестиційного потенціалу домогосподарств-отримувачів міжнародних грошових трансфертів запропоновано включити питання щодо їх поділу в складі фінансових ресурсів домогосподарств в анкети опитувань.

Ключові слова: міжнародні грошові перекази; фінансові ресурси домогосподарств; оплата праці; грошова допомога.

Літ. 14.

Андрей Р. Дуб

ІДЕНТИФІКАЦІЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДЕНЕЖНЫХ ПЕРЕВОДОВ В ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСАХ ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ

В статье рассмотрена сущность понятия международных денежных переводов трудовых мигрантов. На основе анализа международных денежных переводов украинских мигрантов теоретически обосновано их разделение в составе финансовых ресурсов домохозяйств-реципиентов по статьям «оплата труда» и «денежная помощь от родственников и других лиц» по критериям пребывания мигранта за рубежом и периодичности возвращения домой. Для выявления реального инвестиционного потенциала домохозяйств-получателей международных денежных трансфертов предложено включить вопрос об их распределении в составе финансовых ресурсов домохозяйств в анкеты опросов.

Ключевые слова: международные денежные переводы; финансовые ресурсы домохозяйств; оплата труда; денежная помощь.

Andrii R. Dub¹

IDENTIFICATION OF INTERNATIONAL REMITTANCES IN FINANCIAL RESOURCES OF HOUSEHOLDS

The article explores the concept of international remittances of labor migrants. Based on the analysis of international remittances from Ukrainian labor migrants their breakdown under the categories "labor remuneration" and "financial aid from relatives and others" has been theoretically substantiated by the criteria of workers stay abroad and frequency of their return home. To identify the actual investment potential of households' recipients of international money transfers it is proposed to include the question about their breakdown in the structure of financial resources of households in the questionnaire surveys.

Keywords: international remittances; financial resources of households; labor remuneration; financial aid.

Постановка проблеми. Міжнародні грошові перекази трудових мігрантів на макrorівні є основним джерелом засобів до забезпечення життєдіяльності для багатьох українських домогосподарств, особливо в умовах економічної кризи. На макrorівні вони розглядаються як потужний інвестиційний ресурс, який має стати, поруч з іноземними інвестиціями, однією з відправних точок

¹ Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine.

розвитку національної економіки. Проте, як засвідчило останнє десятиліття, міжнародні грошові трансферти українських заробітчан так і залишилися потенційним, а не конкретним інвестиційним ресурсом. Виявити причини такого стану речей, на наш погляд, дозволить встановлення сутності коштів, отриманих домогосподарствами від членів своїх сімей із-за кордону, в складі всіх фінансових ресурсів таких домогосподарств.

Аналіз останніх публікацій. Питання, пов'язані з трудовою міграцією та міжнародними грошовими переказами, довгий час були і залишаються об'єктом дослідження сучасних зарубіжних науковців, серед яких можна вказати: Ф. Доквіє [12], М. Наваррете [11], С. Плаза [11], Х. Рапопорт [12], Д. Раса [11] та ін. Предметом їх досліджень здебільшого є економічна природа міграції та грошових переказів, вплив зовнішніх чинників на поведінку мігрантів та динаміку трансфертів. Відносно недавно дана проблематика почала висвітлюватися і представниками української науки. Зокрема, А. Гайдуцький [2], І. Майданік [5], О. Малиновська [6], М. Пітюлич [7] та ін. приділяють значну увагу стану зовнішньої трудової міграції українського населення, а також її фінансовим та соціальним наслідками для окремих регіонів та країни в цілому. Попри це, практично осторонь залишаються питання, пов'язані з виявленням сутності міжнародних грошових переказів у складі фінансових ресурсів домогосподарств-реципієнтів, що, на нашу думку, повинно стати підґрунтям виявлення їх реального інвестиційного потенціалу.

Метою дослідження є розкриття сутності міжнародних грошових переказів у складі фінансових ресурсів вітчизняних домогосподарств.

Основні результати дослідження. Для ідентифікації міжнародних грошових переказів у складі доходів домогосподарств потрібно, перш за все, зупинитись на визначенні їх сутності у вітчизняній та зарубіжній науковій та методичній літературі.

Серед українських науковців найбільш ґрунтовне дослідження природи міжнародних грошових переказів відображено в працях А.П. Гайдуцького, який стверджує, що «грошові перекази є фінансовими і матеріальними ресурсами, які буває досить важко відокремити від інших матеріальних потоків і які представляють інтереси та допомогу усіх видів міжнародних мігрантів незалежно від часу, причини і мети еміграції; рішення щодо здійснення таких трансфертів – лише за учасниками цього процесу» [2, 41]. Науковець також вказує на те, що грошові перекази «представляють собою не просто отриману за кордоном заробітну плату, а частину заощадженого доходу, призначену для розвитку рідних домогосподарств, у тому числі шляхом інвестиційних витрат і вкладень» [2, 59].

Багато уваги приділяється дослідженню міжнародних грошових трансфертів у зарубіжній літературі. Так, Д. Раса під грошовими переказами мігрантів розуміє частину заробітку мігранта у грошовій або негрошовій формах, яку вони надсилають додому [13]; С. Плаза та М. Наваррете зазначають, що грошові перекази включають міжнародні та внутрішні (в межах країни) трансферти ресурсів (в грошовій і натуральній формах), що здійснюються від однієї особи (переважно трудових мігрантів) до іншої [11]; І. Сіркесі та Дж. Коен визначають грошові перекази як економічні трансферти, які рухаються в

односторонньому напрямі від мігранта до країни його походження чи домогосподарства [14, 16]; Х. Рапопорт та Ф. Доквіє трактують грошові перекази мігрантів як основний елемент неофіційної сімейної домовленості між мігрантом та членами його домогосподарства, метою якої є диверсифікація ризиків, вирівнювання споживання і фінансування інвестицій [12, 10].

Міжнародна організація з міграції у словнику з міграції визначає грошові перекази як «грошові кошти, зароблені або отримані особами, які не є громадянами країни перебування, і які пересилаються в країни походження цих осіб» [10, 54].

У звіті Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку про функціонування Механізму фінансування грошових переказів також наводиться визначення поняття «грошові перекази», яке трактується як «приватний потік грошових коштів між членами сім'ї». При цьому, зважаючи на відмінності в напрямках використання переказаних коштів, виділяють наступні поняття: грошові перекази мігрантів – «кошти, передані однією особою іншій, як правило, в межах сім'ї, з метою допомоги в придбанні предметів першої необхідності»; благодійні кошти мігрантів – «кошти, що надходять як пожертвування від робітників-мігрантів в рідні громади (наприклад, на будову церкви чи школи)»; заощадження мігрантів – «кошти, зекономлені мігрантами або країнами їх перебування»; інвестиції мігрантів – «кошти, перераховані трудовими мігрантами для інвестиційних цілей» [8, 11].

Ще одне трактування поняття грошових переказів мігрантів наведено в Керівництві МВФ зі складання і використання даних про потоки грошових переказів, що відображаються в щорічнику статистики платіжного балансу, а саме: грошові перекази являють собою доходи домашніх господарств, які вони отримують із зарубіжних держав, головним чином в результаті тимчасового чи постійного переїзду людей в ті держави [9, 18]. При цьому зазначається, що показники грошових переказів відображаються в платіжному балансі на основі двох статей: доходів, отриманих робітниками в країнах, резидентами яких вони не є; і трансфертів від резидентів однієї країни резидентам іншої країни. Таким чином, для цілей формування статистики статей платіжного балансу, пов'язаних з грошовими переказами мігрантів, вихідним моментом є резидентська приналежність особи. Відповідно до вказаного документа, резидентська приналежність мігранта трактується наступним чином: якщо член домогосподарства виїжджає за межі країни, резидентом якої є його домогосподарство, на термін до одного року – він залишається членом такого домогосподарства, а отже, резидентом країни походження домогосподарства; якщо ж мігрант перебуває за межами країни резидентства свого домогосподарства впродовж одного року або довше – він вважається резидентом країни перебування. У першому випадку грошові перекази відображаються в платіжному балансі як оплата праці нерезидентів (прикордонних та сезонних працівників, а також тих, хто працює за короткостроковими контрактами), у другому випадку – як особисті трансферти, оскільки заробітна плата мігрантів не реєструється, вони вважаються резидентами приймаючої країни [9, 18–19].

Аналогічні міркування щодо поділу трудових мігрантів були закладені в основу обстеження, що проводилось в 2012 р. в рамках проекту ЄС та

Міжнародної організації праці «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами». Так, члени домогосподарств віком 15–70 років, які впродовж 2010–2012 рр. були хоч раз відсутні в домогосподарстві менше року (з очікуванням на повернення впродовж наступних 12 місяців) через виконання або пошук роботи за кордоном (наприклад, на сезонних, тимчасових роботах тощо), були віднесені до категорії короткострокових трудових мігрантів. Проте, прикордонні м'ягнікові мігранти та особи, які працюють і отримують заробітну плату в Україні, та у зв'язку з виробничими потребами здійснюють поїздки за кордон (наприклад, працівники міжнародних транспортних компаній, особи у відрядженнях тощо) до цієї категорії не включалися [3, 13]. На нашу думку, виключення жителів прикордонної смуги з числа короткострокових трудових мігрантів є нераціональним, оскільки для багатьох домогосподарств прикордонної смуги Львівської та Закарпатської областей кошти, отримані від здійснення м'ягнікової міграції, становлять основне джерело фінансових ресурсів домогосподарств.

До другої категорії відносилися члени домогосподарств віком 15–70 років, які протягом 2010–2012 рр. були відсутні в домогосподарстві 12 місяців та довше (включаючи осіб, відсутніх менше року, які не планували повернутися у домогосподарство впродовж наступних 12 місяців) через виконання або пошук роботи за кордоном. Їх класифікували як працівників-емігрантів. Окрім того, до останньої категорії також відносилися особи, які час від часу відвідували родичів на вихідні, свята, перебуваючи у відпустці тощо, при цьому зберігаючи можливість для свого повернення за кордон для продовження або пошуку роботи [3, 13].

Виходячи з викладеного вище, вважаємо, що грошові перекази міжнародних трудових мігрантів в складі фінансових ресурсів домогосподарств можна трактувати як заробітну плату (дохід члена домогосподарства) або як фінансову допомогу домогосподарству від родичів та інших осіб. Для здійснення такого розмежування вважаємо за доцільне застосовувати запропонований фахівцями МВФ та Міжнародної організації праці термін перебування члена домогосподарства за кордоном. Якщо особа прикладає свою працю за межами території держави її постійного проживання (країні-походження) впродовж короткострокового періоду (строком до одного року), всі отримані нею кошти можна прирівняти до заробітної плати/доходу, які б вона могла отримати, працюючи в межах держави-походження її домогосподарства. Найбільш характерним таке ототожнення грошових переказів із заробітною платою/доходом є для домогосподарств прикордонної смуги, члени яких здійснюють нетривалі трудові поїздки до сусідніх держав, а також для членів домогосподарств, які здійснюють трудову міграцію на сезонні роботи.

Трактування міжнародних грошових переказів у складі доходів домогосподарств як фінансової допомоги останньому обумовлено тривалим строком перебування члена домогосподарства на заробітках за кордоном, внаслідок чого ним (мігрантом) доволі часто формується нове домогосподарство, своєрідне «субдомогосподарство» (виходячи з того, що особа є членом домогосподарства в країні-походження), яке може зникнути при поверненні трудового мігранта на батьківщину (в цьому випадку витрати на його ведення, як прави-

ло, будуть мінімізуватися) або ж перерости в окреме повноцінне домогосподарство, якщо заробітчанин не має наміру повертатися додому (за цієї умови витрати будуть здійснюватись в обсягах, які забезпечуватимуть звичний для особи побутовий рівень). Оскільки з'являється нове домогосподарство, отримані від нього грошові перекази в складі доходів домогосподарства в країні-походження мігранта можна ототожнити з грошовою допомогою, що надходить від родичів та інших осіб.

Слід зазначити, що вітчизняна статистика в структурі сукупних доходів домогосподарств виділяє статтю «грошова допомога від родичів та інших осіб», проте до її складу відносять гроші, отримані членами домогосподарства в подарунок від родичів, знайомих та інших осіб. А середньомісячний розмір такої допомоги в розрахунку на одне домогосподарство у 2013 р. становив 191,69 грн, що складало 4,4% сукупних доходів домогосподарств [1, 195, 197, 358]. Тобто, міжнародні грошові перекази в силу складності їх обчислення не обліковуються Державною службою статистики України в структурі сукупних доходів домогосподарств.

За даними Звіту щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні (далі – Звіт), майже половину усіх трудових мігрантів (48,5%) становили короткострокові мігранти (і це, нагадуємо, без врахування маятникових мігрантів з прикордонної смуги). При цьому, серед членів домогосподарств, розташованих у сільській місцевості, вказаний показник становив 51,8%, а серед міських – 44,6%. Пояснюється така ситуація вищою міграційною активністю сільських жителів західних регіонів [3, 29–30]. Зазначена нерівність була б ще більшою за умови врахування маяткової міграції жителів прикордонних сіл.

Найбільша чисельність трудових мігрантів перебувала за кордоном від 1 до 3 місяців (31,6% усіх трудових мігрантів) та від 3 до 6 місяців – 23,3%. Головними країнами короткострокової міграції були сусідні країни: Росія, Польща, Чеська Республіка, Угорщина та Білорусь [3, 41].

Частка трудових мігрантів, які перебували на заробітках за кордоном 12 і більше місяців, становила лише 14,1% від загальної кількості трудових мігрантів. При цьому спостерігається перевищення мігрантів-вихідців з міських домогосподарств (18,1%) над мігрантами з сільських домогосподарств (10,8%) [3, 29]. Серед основних країн довгострокової трудової міграції можна вказати Італію, Іспанію, Німеччину та Португалію [3, 41].

Решту (37,4%) склали мігранти, які повернулися до України після виконання роботи або її пошуку за кордоном [3, 29]. На жаль, інформації щодо тривалості перебування останніх за кордоном немає.

Слід зазначити, що понад 70% усіх трудових мігрантів з України становлять члени домогосподарств західної економічної зони, до якої відносять Закарпатську, Чернівецьку, Тернопільську, Івано-Франківську, Львівську, Рівненську, Волинську та Хмельницьку області. Серед вказаних перші 3 області характеризуються дуже високою інтенсивністю трудової міграції, а наступні 4 – високою [3, 37–38].

Середньомісячний заробіток одного трудового мігранта становив 930 дол. США, що було майже у три рази більше, ніж у середньому на одного штатно-

го працівника, зайнятого в економіці України (330 дол. США). Найвищі заробітки отримували зайняті в Німеччині (1800 дол. США), Чеській Республіці та Італії (по 1100 дол. США), а найнижчі – в Польщі (560 дол. США) та Білорусі (432 дол. США) [3, 55].

Переважна більшість усіх мігрантів (74,6%) витрачали на проживання в країнах перебування менше 25% зароблених коштів. Найбільш ощадливими щодо влаштування свого тимчасового побуту за кордоном були короткострокові трудові мігранти в сусідніх країнах. Свідченням цьому є те, що 43,6% українських заробітчанин в Польщі витрачали там менше 10% свого заробітку, а в Білорусі частка таких мігрантів становила 91,6%. При довгостроковій трудовій міграції до віддалених країн витрати на облаштування побуту заробітчанин зростають. Так, понад половину зароблених коштів в Португалії витрачали 9,5% українських мігрантів, в Італії – 8,7%, в Іспанії – 5,7% [3, 58–59].

За даними звіту, майже чверть всіх опитаних мігрантів власноручно привозили кошти на батьківщину, у т. ч. переважна більшість мігрантів, які працювали в Угорщині (81,1%), майже половина працевлаштованих у Польщі (44,1%), понад третина – в Російській Федерації (37,8%) [3, 60, 92]. Це свідчить про наміри мігрантів максимізувати доходи своїх домогосподарств на батьківщині та мінімізувати витрати на переказування коштів, з одного боку, а з іншого, це може виступати підтвердженням наміру короткострокової міграції. Виходячи з таких міркувань, вважаємо, що ці кошти можна розглядати в структурі доходів домогосподарств-реципієнтів як заробітну плату одного з його членів.

Переважна більшість (88,4%) домогосподарств-реципієнтів грошових коштів міжнародних трудових мігрантів оцінювала рівень свого добробуту нижче середнього, в т.ч. майже третина (31,3%) – як бідні та дуже бідні. Частка ж міжнародних грошових переказів мігрантів у сукупних доходах більшості домогосподарств-реципієнтів (53,7%) становила понад 50%, в т.ч. для половини із зазначених домогосподарств – понад 75% [3, 94]. Це знову ж таки дає нам підстави розглядати міжнародні грошові перекази мігрантів як заробітну плату одного з членів домогосподарств, оскільки саме заробітна плата становить основне джерело сукупних доходів домогосподарств в розвинутих країнах світу (у Великій Британії – 65%, Німеччині – 64%, Франції – 58% [4, 192]). В Україні ж частка заробітної плати в сукупних доходах домогосподарств у 2013 р. становила 50,8% [1, 195].

Розглядаючи міжнародні грошові перекази в структурі фінансових ресурсів домогосподарств як грошову допомогу, доцільно вказати на такі її основні ознаки: залежність обсягів допомоги від намірів мігранта щодо повернення додому (більші суми будуть переказувати особи, які мають намір через деякий час повернутися на батьківщину. Обсяг їхніх переказів на 20% більший, ніж тих заробітчанин, які найближчим часом не планують повертатися додому); залежність обсягів допомоги від строку перебування за кордоном (із збільшенням термінів перебування особи на заробітках будуть зменшуватися суми здійснених ними грошових переказів. Тобто існує негативна кореляція між строком перебування мігранта за кордоном та обсягами допомоги, яку він надсилає домогосподарству на батьківщині) [6].

За даними опитування українських мігрантів, які перебували в країнах ЄС тривалий період часу (в середньому – понад 8 років), але відносили себе до трудових мігрантів, а не до переселенців (хоча більшість – 70,4% одружені і проживають за кордоном разом із сім'єю), проведеного в країнах перебування мігрантів у 2012 р. за підтримки Всесвітнього банку в рамках програми МІР-ПАЛ (MIRPAL – Migration and Remittance Peer Assisted Learning), 76,3% мігрантів здійснювали грошові перекази на батьківщину (при цьому: з Греції та Італії – 72–74%, з Португалії та Іспанії – 63,8% та 58,5% відповідно). Понад третина мігрантів (36,6%) переказувала кошти щомісячно (найбільше щомісячних трансфертів надходило до домогосподарств від заробітчани з Італії та Франції), 30,9% – надсилали кошти раз на 2–3 місяці (мігранти в Іспанії, Португалії, Німеччині), 30,8% – 2–3 рази в рік, а 2% – лише на свята або при виникненні потреби [6]. Таким чином, регулярність, з якою надходили кошти до українських домогосподарств від двох третин довгострокових трудових мігрантів, дає нам підстави розглядати їх як допоміжне джерело у складі фінансових ресурсів домогосподарств-реципієнтів.

На завершення варто вказати, що за обсягами, в розрізі розглянутих нами статей у складі фінансових ресурсів домогосподарств, отримані надходження є практично рівними і в середньому перебували в межах 3 тис. дол. США на рік [3, 60; 6]. Пояснюється це диференціацією рівня оплати праці українських заробітчани в країнах міграції (сусідніх та віддалених), факторами, що впливають на її розмір (освіта, кваліфікація, легальний статус мігранта тощо), а також обсягами витрачання коштів на облаштування побуту за кордоном та використанням конкретних каналів переказів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З позиції конкретного домогосподарства запропоноване трактування міжнародних грошових трансфертів у складі його фінансових ресурсів є цілком обґрунтованим і піддається розподілу за статтями «оплата праці» та «грошова допомога від родичів та інших осіб».

Вкрай складно обчислити надходження коштів із-за кордону у вигляді заробітної плати/доходу чи фінансової допомоги для усієї сукупності домогосподарств-реципієнтів переказів через відсутність, неповноту та невисоку достовірність даних про періоди, легальність зайнятості трудових мігрантів, періодичність, суми та канали здійснення грошових переказів.

Запропонований нами поділ міжнародних грошових переказів трудових мігрантів нині залишається лише на теоретичному рівні. В подальших дослідженнях фінансових аспектів трудової міграції та їх наслідків для українських домогосподарств, вважаємо за доцільне передбачити питання поділу міжнародних грошових переказів за статтями «оплата праці» та «грошова допомога від родичів та інших осіб» при розробці анкет для опитування трудових мігрантів. Це дасть змогу точніше оцінити структуру фінансових ресурсів домогосподарств та визначити їхній реальний інвестиційний потенціал.

1. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 році: Статистичний збірник / Державна служба статистики України; Відпов. за вип. І.І. Осипова. – К.: Інформаційно-аналітичне агентство, 2014. – Ч. 1. – 380 с.

2. *Гайдуцький А.П.* Міграційний капітал: теорія, методологія, практика. – К.: Інфосистем, 2010. – 446 с.
3. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні / Міжнародна організація праці. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт МОП, 2013. – 100 с.
4. *Кізима Т.О.* Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку. – К.: Знання, 2010. – 431 с.
5. *Майданик І.П.* Українська молодь на ринках праці зарубіжних держав. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – 176 с.
6. *Малиновская Е.* Трудовые мигранты из Украины в странах ЕС и их переводы на родину в посткризисный период. Отчет об исследовании // migral.org.
7. *Пітюлич М.І., Ковач Т.Ю.* Проблеми трансформації грошових переказів трудових мігрантів у інвестиційні ресурси // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.10. – С. 232–239.
8. IFAD (2013). The FFR Brief. Five years of the Financing Facility for Remittances and the road ahead Enabling. International Fund for Agricultural Development, Rome, November 2013. 78 p.
9. IMF (2009). International transactions in remittances: guide for compilers and users. Washington, D.C.: International Monetary Fund. 84 p.
10. IOM (2004). Glossary on Migration. International Organization for Migration, Switzerland, Geneva. 81 p.
11. *Plaza, S., Navarrete, M., Ratha, D.* (2011). Migration and Remittances Household Surveys in Sub-Saharan Africa: Methodological Aspects and Main Findings. Background Paper for Africa Migration Project // microdata.worldbank.org.
12. *Rapoport, H., Docquier, F.* (2006). The Economics of Migrants' Remittances. Discussion Paper No. 1531. March 2005. Bonn, Germany. 81 p.
13. *Ratha, D.* Remittances: Funds for the Folks Back Home // www.imf.org.
14. *Sirkeci, I., Cohen, J.H., Ratha, D.* (ed.) (2012). Migration and remittances during the global financial crisis and beyond. International Bank for Reconstruction and Development, International Development Association or The World Bank. 468 p.

Стаття надійшла до редакції 3.11.2015.